

شهرستانهای ایران

متنی به زبان پارسی میانه
درباره جغرافیا، حماسه و
تاریخ باستان ایران
به همراه ترجمه فارسی و
انگلیسی و تعلیقات

○ سیروس نصرالله زاده

کتاب حاضر از متن‌های مهم پهلوی ساسانی است که اختصاصاً به جغرافیای تاریخی ایران تعلق دارد. موقعیت جغرافیایی ایران و دیدگاه ایرانیان نسبت به مفهوم ایران، از دیرباز توجه به جغرافیای تاریخی ایران را سبب شده است. وصف جغرافیای اساطیری ایران در بندهش و کتب دیگر پهلوی و مفهوم «خونیرس»، و مرکزیت ایران‌شهر در میان هفت اقلیم، که تا دوره اسلامی هم کشیده شده، اهمیت و توجه ایرانیان را به جغرافیای تاریخی نشان می‌دهد. در دوره ساسانی مقارن با قرن سوم میلادی و توامان شدن دو بنیاد موبدی و شهریاری، یا همان وحدت دین و دولت، مفهوم کشور ایران یا ایران‌شهر یا ایران اهمیتی ویژه یافت. تعیین حدود قلمرو ایران و سابقه بنیانگذاری آن که با اسطوره و گاه با افسانه نیز آمیخته می‌شد، ناشی از کاربرد ایران‌شهر در این دوره است. بحث جغرافیای تاریخی ایران‌شهر در این متن که نوشته‌های مهرهای ساسانی نیز آن را تایید می‌کند، براساس تقسیم ایران به ۴ ناحیه جغرافیایی است. این تقسیم‌بندی چهارگانه احتمالاً از زمان خسروانشیروان بود. این امر نشانگر این است که تدوین اولیه متن باید به روزگار این خسرو بوده باشد. این چهار ناحیه: خراسان (شرق)، خوروران (مغرب)، نیمروز (جنوب) و ناحیه آذربایجان (بجای ناحیه شمال) هستند که بر هریک، فرمانده یا سپهبدی فرمانروایی داشت.

فهرستی از شهرهای گونه‌گون چهار ناحیه در این متن آمده و ذکر شده است که هر شهری را چه کسی بنیان نهاد، که این انتساب گاه به پادشاهان اساطیری و گاه به واقعیت‌های تاریخی همچون شاهان ساسانی و گاه براساس شباهت لفظی با نام شخصیتی داده شده است. به این رساله، در طی زمان الحاقاتی افزوده شده است، که آخرین این افزوده‌ها به روزگار منصور دوانیقی، دومین خلیفه عباسی که نامش در پایان رساله آمده است بازمی‌گردد.

این رساله با ترجمه حاضر، تاکنون چهار بار به فارسی (صادق هدایت، سعید عربان و احمد تفضلی) و ۴ بار به زبان‌های اروپایی ترجمه شده است.

کتاب حاضر به کوشش تورج دریایی آخرین ترجمه از این متن است.

کوشش ایشان در ترجمه حاضر، ارزشمند و نحوه تدوین‌شان که کتاب را به صورت یک رساله مفرده جغرافیای تاریخی درآورده، قابل توجه است. کتاب شامل یک مقدمه جامع و موجز از جغرافیای تاریخی ایران، مفهوم ایران‌شهر، تقسیم‌بندی جغرافیای ایران در زمان ساسانیان و بحث درباره متن پهلوی شهرستان‌های ایران است، سپس آوانویسی متن پهلوی، ترجمه انگلیسی و فارسی آمده است. این کوشش تورج دریایی درآوردن دو ترجمه بسیار خوب است و نخستین باری است که چنین کاری انجام گرفته است. فصل دیگر تعلیقات کتاب است. این فصل مشتمل بر یادداشت‌های مفید و جامعی است و اما کار ارزشمند دیگر در این کتاب، تهیه نقشه جغرافیایی ایران براساس متن حاضر است، که در فهم کلیت متن بسیار رهگشاست. بخش‌های دیگر کتاب دربردارنده واژه‌نامه جامع و کتاب‌شناسی مفصل آن است، به زعم نگارنده دو تصحیح در دو بند ضروری به نظر می‌رسد یکی در بند نخست (ص ۱۳) که به جای واژه «شهرستانها» واژه تصحیف شده «شهرانها» آمده که در کتاب حاضر، صورت درست «شهرستانها» ذکر شده است بایستی با نشان ستاره مشخص می‌شد. دیگری ترجمه پایانی بند ۹ است، ترجمه حاضر با تمامیت بند منافات دارد و شاید بهتر بود این گونه ترجمه می‌شد (هرکس به پرتاب / پرش این نیزه بنگرد چگونه [می‌تواند] به سوی ایران‌شهر حمله کند؟) ما همچنان در انتظار پژوهش‌های جدید دکتر تورج دریایی هستیم.